

УДК (808.3+801.3):800

**ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ВЕСІЛЬНОЮ ЛЕКСИКОЮ
У НАДДНІСТРЯНСЬКИХ ТА НАДСЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ**

Наталія Глібчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79602 Львів, Україна,
тел.: (00380 322) 96 47 17*

Розглянуто лексику весільного обряду у наддністрянських та надсянських говірках на матеріалі діалектних записів, проведених у 22 населених пунктах. Весільна лексика є вдячним матеріалом для діалектологічних досліджень, бо її фіксація та опис дають можливість краще пізнати діалектотворчі процеси в системі того чи іншого говору. Здійснено спробу з'ясувати семантику лексем, їхнє походження, виявити діалектні особливості назв цієї тематичної групи.

Ключові слова: лексика, діалектизм, фонетичний діалектизм, семантичний діалектизм, діалектні особливості.

Дослідження мови через призму духовної культури народу належить до актуальних завдань етнолінгвістики, об'єктом вивчення якої є насамперед мовні тексти з етнології, історії тощо. На думку П.Ю. Гриценка, “ареальне вивчення мови і культури виявило накладання зон поширення мовних і позамовних явищ, що підготувало новий напрям етнолінгвістики – діалектологію культури” [Укр. мова 200:164].

Весільна обрядовість українців як частина їхнього духовного світу уже була предметом наукових зацікавлень багатьох етнографів та лінгвістів. Здавалось би: що ще можна досліджувати? Однак діалектні тексти, записані на Львівщині протягом 2000–2004 рр., переконують у

необхідності звернутись до цієї теми знову, адже в кожному селі відкриваємо для себе нові грані весільного дійства, переконуємось у незнищенності народних традицій, розмаїтті мовлення діалектоносіїв.

У мовознавчому аспекті лексику весільного обряду на матеріалі окремих говорів досліджували О. Горбач, В. Прокопенко, П. Романюк, А. Гура, Я. Вакалюк, М. Бігусяк та ін. Ця група слів своїм корінням сягає в далекі часи, відображає багатство матеріальної та духовної культури представників різних етнічних груп українців. Весільна лексика є вдачним матеріалом для діалектологічних досліджень, бо її фіксація та опис дають можливість краще пізнати діалектотворчі процеси в системі того чи іншого говору. Об'єктом аналізу обрана лексика, яка пов'язана з поняттями весільного обряду в наддністрянських та надсянських говірках, а саме в 22 населених пунктах, де було записано діалектні тексти, які фіксують етапи весільного дійства, його розмаїття в різних селах досліджуваного ареалу [Говірки 2000]. Спробуємо з'ясувати семантику лексем, їхнє походження, виявити діалектні особливості назв цієї тематичної групи.

Опираючись на класифікацію М. Бігусяка [Бігусяк 2000:125], будемо досліджувати дві лексико-семантичні групи: 1) назви весільного обряду і його елементів; 2) назви учасників весілля. "Назви, що пов'язані з цими обрядами, утворюють лексико-семантичну групу, яка об'єднує підгрупи лексем, які називають: 1) обряд попередньої згоди на сватання чи відмови від нього; 2) обряд знайомства батьків молодого (молодої) із житлом, господарством своїх майбутніх сватів; 3) обряд оголошення дівчини і хлопця, що одружуються, нареченими; обряд остаточної домовленості батьків про час весілля і придане, 4) обряд церковного повідомлення про майбутній шлюб" [Бігусяк 2000:125].

Розглянемо лексику першої групи.

Обряд, під час якого посланці від молодого йдуть до батьків дівчини укладати попередню угоду про шлюб у досліджуваних говірках називають по-різному: *з'года* [нап'риклад^м ху'диу 'пар'ібок ду 'д'іук'у і хт'іу с'і же'нити / то 'пере^т тим про'сиу старос'тіу / і йшоу ду мулу'дойі на за'л'оти / там духу'дили ду з'годи / а'бо / 'може і в'ід'мовили / не^т х'т'іли с'воїй 'д'іук'у в'ід:ати] (Вжм), *з'години* [йак х'лопе^ц з 'д'іучи^ено^у ў же р'ішут по'же^тнитис^а / то'ди мо'ло'диі з бат^тками і'дут до' бат^тк'іу 'д'іучи^ени на з'годи^ени] (Кмн), *з'мовини* [були насампе^тр'іт з'мови^ени] (Ттр), *с'ватанк'у* [насампе^трет і'дут бат^тк'и мулу'дого' на с'ватанк'у] (Ппл). Ці іменники мотивовані

дієсловами: *згода* ← *згодитися*, *згодини* ← *згодитися*, *змовини* ← *змовитися*, *сватанки* ← *сватати*.

Обряд знайомства батьків молодого (молодої) із житлом, господарством своїх майбутніх сватів репрезентують назви *о'б'зорини* (Вжм, Ппл, Птл, Рч), *ро'зг'л'адини* (Дм, Ттр, Чрн), які є віддієслівними іменниками і мотивовані відповідно словами *о'бзи'рати*, *ро'зг'л'а'дати*. На досліджуваній території інформатори здебільшого ототожнюють *с'ватан'а*, *за'ручини* і *о'б'зорини*. Це свідчить про спрощення весільного обряду.

Повідомлення священника в церкві про одруження називають *'запо'в'іди* (Вжм, НС, Чрн, Ясн), *'опо'в'іди* (Грд, Дбр, Нвс, Ндч), *'опо'в'ід'і* (Дв, Дм), *'запо'в'іт'* (Гн, Кмн, Рч, Плш, Птл). Мотивація цих слів є прозорою. Вони сьогодні активно функціонують у наддністрянських та надсянських говірках, а також в інших говорах південно-західного наріччя української мови.

Майже всі інформатори старшого віку розповідають про дівич-вечір, обрядову вечірку в молоді напередодні весілля, причому констатують, що цей обряд уже відходить у минуле, а якщо і відбувається, то досить рідко. Власне весільний етап на обстеженій території розпочинався (шкода, що про нього змушені писати в минулому часі) дійством виготовлення вінків, яке має такі назви: *в'інец* [ос'тат'н'і

рас в'інец п'лели ў 'тис'ача де'ўйац'сот ш'ісде'с'ет п'йет'ім 'роц'і / йак, виху'дила 'замуж' Му'ророва Га'нус'ка / ву'на хот' 'була не'мулу'да / а'ле 'була 'чесна 'д'іўчина і заслу'жила в'ін'ц'е] (Вжм), *[йак с'і 'д'іўчи'на в'ід:а'йе / іде ў се'ло / п'росит ж'інок / шо'би при'шли до' в'ін'ц'е]* (Згр), *[н'ім ве'с'іл'а / то шче 'перша д'рушка і мо'ло'да їдут ў се'ло про'сити / мо'ло'дих п'росит на ве'с'іл'а / а ста'рих п'росит до' в'ін'ц'е]* (Гн), *в'інко'п'летини [ў п'йатни'ц'у пле'тут 'д'іўчи'н'і в'інок / с'ходи'с'і бо'гато' д'іўчат / с'н'івайут / пле'тут в'інок / то в'інко'п'летини називай'с'і]* (Пбж), *'дол'а [ў п'йатни'ц'у 'пере'д'м 'вече'ром мулу'да йшла ў се'ло зи сво'їми друш'ками / 'першоў і д'ругоў д'рушкоў / ишли 'хата ў 'хату і про'сили ўс'іх на 'дол'у / і ўшили в'інок і сп'лели 'дол'у]* (Ппл). Назва *'дол'а* зафіксована в Давидові, Дмитрові, Попелянах Пустомитівського р-ну, в Діброві Миколаївського р-ну Львівської області. Варто зазначити, що назва *'дол'а* в усіх говірках уживається у двох значеннях: 1) те саме, що вінкоплетини [мулу'да ў 'тому в'інци / ичо й'її пу'шили / 'ходить 'ц'ілий 'веч'ір / 'пок'и не' зак'ін'чиц'а 'дол'а] (Ппл); 2) вінки, які виплітали на обрядовій вечірці у

молодої [мама к'роне ўс"у 'дол'у / ўс"і к'в'іти / бар'в'інок / туйу / шчо загу'товили д'л'а н'лете"н'і 'дол'і] (Ппл). Етимологи стверджують, що слово *доля* “частина; талан” (псл. **doľja*) пов’язане з *děľiti* “ділити” [ЕСУМ II, 107]. У досліджуваних говірках *долю* плели, прибивали до стіни, викупляли, розривали на частини. У селі Попелянах Пустомитівського р-ну [було дв'і 'доли / о'д'ну приби'вайут ў 'с'ін'ах зи д'вору на д'верах / а д'ругу приби'вайут н'ід"м о'бра'зами]. У літературній мові вживаються два омоніми: *доля*¹ “хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху”; *доля*² “частина чого-небудь” [СУМ I, 360]. У народній уяві цей семантичний діалектизм набув символічного значення. *Доля* мала бути оберегом молодої пари, асоціювалася із щасливим подружнім життям.

У селі Кам'яному Жидачівського р-ну зафіксовано архаїзм *д'регон* [веч'ір ж'ін'к'и с'ход'ац"с"і і д'іў'чата і пле"тут в'інец мо'ло'д'і і д'регон на с"ц"іну / на в'ік'но в'іш'ійут д'регон], [а на д'ругий ден' 'гос"ц"і мо'ло'дойі їдут до' мо'ло'дого' ў про'п'ії / там 'тоже" пійут / гу'л'айут / забаў'л'айуц"с"а / 'потім друж'би зри"вайут д'регон / тої шо пле"ли ў п'ятни"ц"у / і ро'зри"вайут / 'каждий бе"ре по' час'тин'ц"і 'того' бар'в'інку]. Із контексту видно, що це вінок із барвінку, синонім до слова *доля* у другому значенні.

У Потеличі Жовківського р-ну виявлено діалектизм *куруваї'ц"і* – обряд, під час якого випікають коровай [куруваї'ц"і ў че"т'вер йаг 'були / при"ху'дили ўс"і д'іў'чата зо си'ла / мулу'да ху'дила прус'ила / і тої куру'ваї ру'били / пус"н'і'вали / са'дили куру'ваї ў пйец / а ту'ди са'дили гуспу'дар'і тих ўс"іх мулу'дих / 'хлопц"і при"йіз'дили / му'зика 'була]. Це слово мотивоване іменником *коровай*, загальноприйнятої етимології якого немає. Найбільш імовірним, на думку етимологів, видається походження від псл. **koŕva* “корова”, зумовлене, очевидно, поширеною у слов'ян подібністю обрядових булочних виробів за формою до корови взагалі чи її голови з рогами або вимені [ЕСУМ III, 35]. За обрядовою традицією, коровай як атрибут весілля символізує родючість.

Для позначення батьківського благословенства представники і надсянських, і наддністрянських говірок уживають фонетичні діалектизми *благосло'вен'ство* (Вжм, Згр, Нвс, Плш, Чрн, Ясн), *благосло'вен':а* (Дв, Дм, Ппл, Чрн). Назва *благословенство* мотивована тим, що батьки виголошують молодим напутні слова. Етимологи сходяться на тому, що це складне слово є калькою з грецької мови [ЕСУМ I, 204].

Обряд одруження та святкування з цієї нагоди на обстеженій території репрезентують такі фонетичні діалектизми: *ве^uсⁱл^e* (Грд, Дбр, Дв, Дм, Чрнш), *ве^uсⁱл^a* (Ндч, НС, Плш, Ппл, Рч), *ве^uсⁱл^e* (Гн, Згр, Чрн), *ве^uсⁱл^a* (Кмн, Пбж, Ппл, Ясн), *ве^uсⁱл^e* (Ів, НК).

Церковний шлюб називають *вⁱн^чан^e* (Ндч), *шл^уп* (Вжм), *шл^уб^п* (НС), *шл^убоїко* (Пбж, Плш, Птл). Номінація обряду *вⁱн^чан^e* мотивована тим, що під час здійснення шлюбного церковного обряду на голови молодих кладуть *вⁱн^ці*. Це слово споріднене із псл. **вѣпсьь*, *вѣпкъ*, які є суфіксальними утвореннями від *вѣпъ*, що пов'язане з дієсловом *vitī* “вити” [ЕСУМ I, 400]. Назву *шл^убоїко* зафіксовано у весільних піснях, записаних в обстежених селах.

Обряд, під час якого одягають молоду, у наддністрянських та надсянських говірках називають *по^uсад^m* (Вжм, Чрн, Ясн, Дм, Пбж, Ппл, Ндч). Інформатор із Надичів Жовківського р-ну Львівської обл. так розповідає про це дійство:

[*де^uй^ата / де^uс^ата го^uдина / йак то по^uчи^eнайесⁱ зви^eчайно / мо^uло^uду са^дат на по^uсад^m / на к^рісло^y / да^йут йⁱйⁱ подушку / во^uна сⁱгдайе на подушку / і о^uд^{на} л^удина / чи ^жінка / чи ^діўка ўби^eрайе йⁱйⁱ / до^укола ^{нейі} сто^uйат дⁱўчата і ^жінк^и та^кі / жи сⁿівайут // сⁿівайут /а ^{тайа} о^uд^{на} ўби^eрайе / ўби^eрайут йⁱйⁱ ў ^білу су^кенку / вⁱнок / ўс^о / і во^uна ўже ўб^рана]. Цей іменник мотивований дієсловом: *по^uсад^m* ← *по^uса^дити*. Із позначкою *етн.* це слово фіксує СУМ, правда, в дещо іншому значенні: „місце за столом, де сидять наречена і наречений під час весілля” [СУМ VII, 305].*

Перегородження дороги весільному поїздові молодого і в надсянських, і в наддністрянських говірках називають *ро^uгатка*, *б^рама*: [*при^eйіхаў мо^uло^uдй до^u мо^uло^uдойі ўже з д^руго^uго се^uла / то^uди х^лопцⁱ ч^eкали на ^{него} / ўже зр^обили ро^uгатку та^ку / зр^обили б^раму / а то^uди ўже ви^eма^гали ў ^{него} ^викуп] (Ндч). Ці слова зафіксовано у говірках багатьох сіл (Дм, Ндч, Пбж, Ппл, Чрн, Ясн). Слово *ро^uгатка* утворене лексико-семантичним способом, воно виникло в результаті переносного значення лексеми *рогатка*, яке означає “те, що свідомо створює перешкоди” [СУМ VIII, 590].*

Обряд дарування молодим грошей та іншого на обстеженій території називають *да^рован^e* (Вжм, Дв, Ів, Чрн, Ясн), *проⁿії* (Гн, Кмн, НК, НС), *при^вітуван^e* (Нвс). Усі ці лексеми мотивовані дієсловами: *да^рован^e* ← *дарувати*; *проⁿії* ← *проⁿити* (кожен, хто обдаровував молодих, повинен був випити повну чарку); *при^вітуван^e* ← *при^вітувати*.

Розглянемо лексику другої групи.

Назви на позначення учасників весілля в досліджуваних говірках надзвичайно різноманітні. Поряд із словами, які вживаються в інших говорах української мови та літературній мові, на території наддністрянських та надсянських говірок зафіксовано чимало фонетичних, семантичних, власне лексичних діалектизмів, частина яких, на жаль, виходить із ужитку, побутує в мовленні представників старшого покоління.

Для назви всіх учасників весільного дійства представники обстежених говірок уживають слово *'гос'ц'і*, щоправда, у селі Побужанах Буського р-ну ще зафіксовано назву *ве"с"іл'ні* [*мо'ло'диї при'їїхаў / при'ходе до' 'хати зи с'воїми ве"с"іл'ними і з'воде й'її с по'саду*].

На досліджуваній території молодих називають мулу'диї, мулу'да (Вжм, Ів, Плш, Чрн), *мо'ло'диї*, *мо'ло'да* (Грд, Дв, Дм, Нвс, Ттр). У Новому Селі Жовківського р-ну на Львівщині поряд із фонетичним діалектизмом *мулу'диї* у весільних піснях зафіксовано діалектизм *кн'ез'є* і його варіант *кн'ес'* [*їди / к'н'ез'у / 'кам'ін' 'бити / на 'косу заро'бл'ети*]. На думку етимологів, ця лексема є давнім запозиченням пгрм.: князь < кьн^ зь < др.-в. *kuning* – ”ватажок роду, племені” [ЕСУМ II, 475].

Хлопця, який на запрошення молодого бере участь у весільному обряді, в усіх обстежених говірках називають *д'ружба*, а незаміжню учасницю весілля, родичку або подругу молодого – *д'руж'ка*, *д'рушка*, незаміжню учасницю весілля з боку молодого – *с'вашка*. Ці лексеми поширені в інших говорах української мови .

У Новосілках Буського р-ну виявлено семантичний діалектизм *хо'рунжії*

[*ко'ли по'чи'найут 'нести со'рочку в'ід"мо'ло'дойї до'мо'ло'дого / і'дут друш'к'и в'ід"мо'ло'дойї / друж'би в'ід"мо'ло'дойї / д'і'воч'і друж'би / йїх назе'вайут хо'рунж'ї*]. Інформатор тлумачить це слово словосполученням “дівочий дружба”. Ця лексема відома в літературній мові зі значенням “прапорносець, особа, що носила прапор або корогву війська [СУМ XI, 131].

У селі Градівці Городецького р-ну вживається семантичний діалектизм *бу'йари* [*були бу'йари / 'було' ш'тири бу'йари / 'несли до' мулу'дого / йак йшла за не"в'істку / не"рину / п'р'есни'ц'у / п'р'ели ку'лис" / п'р'есни'ц'а та'ка 'була*]. Із контексту видно, що це хлопці, які несли придане малоді до молодого. За даними ЕСУМ [I, 241],

загальноприйнятої етимології цього слова немає, найчастіше воно виводилось від дтюрк. *vai* “знатний, багатий”. Зауважимо, що в досліджуваних говірках ці слова переважно вживають у формі множини: *хо^урунж^і, бу^йари*.

У більшості обстежених говірок уживаються фонетичні варіанти-словосполучення *п^іс^лан^ці до^у мо^уло^удого^у* (Кмн, Ндч, НК, НС, Пбж), *по^ус^лан^ці до^у мо^уло^удого^у* (Вжм, Гр, Дбр, НК, Рч, Ттр). Назва *п^іс^лан^ці* є віддієслівним іменником, мотивованим словом *п^іс^лати*.

Старших на весіллі, його розпорядників, у всіх обстежених говірках називають *с^таро^уста, старо^ус^ціна*. Господиню, кухарку на весіллі називають *густу^дин^і* (Дбр, Дв, Дм, Згр, Ів), *густу^дин^а* (Вжм, Плш, Птл, Рч, Чрн, Ясн).

У селі Віжомлі Яворівського р-ну, яке розташоване у смузі перехідних говірок від наддністрянських до надсянських, окремо віділяли учасницю весільного обряду, яка шила вінець. Її називають *ш^вачка*, мн. *ш^вач^к’и* [ʏ *се^лі ’було ’к’іл’ка ж’інок / йіх нази’вали ш^вач^к’и / ву’ни ’шили в’інец / бо^у ʏ ’В’іжумли в’інец не^у п’лели / а ’шили*] (Вжм). На жаль, це слово виходить із ужитку, бо щезає і сам обряд. Про нього згадують інформатори старшого віку.

У деяких обстежених селах під час весільного обряду і зараз уживається назва *ко^уро^уваїниц^і* (Рч, Чрн, Чрнш, Ясн), *куру’ваїниц^і* (Вжм, Плш, Птл, Рч) на позначення жінки, яка випікає коровай.

Непрошених гостей у всіх обстежених говірках називають *запо^уроз^ці* чи *запо^урос^ці*. Це найменування мотивоване словом *поріг*, який розділяє гостей за запрошених і незапрошених.

Охопити всі пласти лексики, пов’язаної з весіллям, неможливо. Серед назв одягу учасників цього дійства виявлено чимало архаїчних лексем, зокрема *’балец* [’зоʏс’ім і’накш’і во’б’р’ади ’були / ’було’ і’накше ʏс’о / ’л’уди і’накш’і ’були // ку’лис” с”п’і’вала мулу’да / ’мала ’бале”ц / нау’коло’ зав’і’нули / йа’к’их п’ет’ ’метр’і’у ’б’ілим пулут’ном] (Грд). Це покривало для голови, хустина. На думку етимологів, це слово запозичене з румунської мови (рум. *balt* – “фата” (ЕСУМ I, 127). У мовленні інформаторів старшого віку зафіксовано назву *ка’цак* [ʏ’д’іта ’була ʏ ч’ім ’бут’ / шо хто ма’у / ру’жове” чи йа’к’е / йа йшла / то’ ’мала ’б’ілії / та’к’иї ка’зали ка’цак / шо хто ма’у] (Грд). Назви предметів, пов’язаних із весіллям, зокрема *бир’в’іно’к, ’бук’іт, ’р’істка* та багато ін. – це велика група лексем, яка потребує окремого аналізу.

Лексика весільного обряду і в наддністрянських, і в надсянських говірках охоплює значну кількість слів праслов'янського походження, у цій групі слів зафіксовано запозичення з інших мов, виявлено ряд семантичних діалектизмів.

Весільна обрядовість досліджуваного ареалу – вдячний матеріал для етнографічних, фольклорних, діалектологічних досліджень, адже вона зберігає рудименти архаїчних явищ, історія походження яких губиться в глибокій давнині.

Список обстежених населених пунктів Львівської області

	Умовн.	Позн.
1. Віжомля Яворівського р-ну	Вжм	
2. Гніздичів Жидачівського р-ну	Гн	
3. Градівка Городоцького р-ну	Грд	
4. Давидів Пустомитівського р-ну	Дв	
5. Дмитрів Пустомитівського р-ну	Дм	
6. Діброва Миколаївського р-ну	Дбр	
7. Загірочко Жидачівського р-ну	Згр	
8. Іваники Яворівського р-ну	Ів	
9. Кам'яне Жидачівського р-ну	Кмн	
10. Надичі Жовківського р-ну	Ндч	
11. Нова Кам'янка Жовківського р-ну	НК	
12. Нове Село Жовківського р-ну	НС	
13. Новосілки Буського р-ну	Нвс	
14. Плешевичі Мостиського р-ну	Плш	
15. Побужани Буського р-ну	Пбж	
16. Попеляни Пустомитівського р-ну	Ппл	
17. Потелич Жовківського р-ну	Птл	
18. Річки Жовківського р-ну	Рч	
19. Татаринів Городоцького р-ну	Ттр	
20. Чернилява Яворівського р-ну	Чрн	
21. Чорнушовичі Пустомитівського р-ну	Чрнш	
22. Ясниська Яворівського р-ну	Ясн	

1. Бігусяк М. Из спостережень над весільною лексикою гуцульського говору // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. Львів, 2000.
2. Вакалюк Я. Ю. Весільна лексика в українських говорах Прикарпаття // Структура українських говорів. К., 1982.
3. Говірки південно-західного наріччя української мови / Упорядник Н. М. Глібчук. Львів, 2000.
4. Горбач О. З записів південногуцульської говірки с. Бродина, пов. Радівці. Весілля // Український діалектологічний збірник. К., 1997. Кн. 7.
5. Гура А.В. Из полесской свадебной терминологии. Свадебные чины (словарь: Б-М) // Славянское и балканское языкознание: Язык в этнокультурном аспекте. М., 1984.
6. Прокопенко В. А. Лексика весільного обряду в буковинських говорах // Тези доповідей XX наукової сесії Чернівецького університету. Секція філологічних наук. Чернівці, 1964.
7. Романюк П.Ф. Лексика весільного обряду правобережного Полісся (Матеріали до "Лексичного атласу української мови") // Дослідження з української діалектології. К., 1991.
8. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000.

**FROM THE OBSERVANCE OF THE WEDDING CEREMONY LEXICON IN
NADDNISTRYANSHCHYNA AND NADSIANSHCHYNA DIALECTS**

Nataliya Hlibchuk

*Ivan Franko National University of Lviv
The Ukrainian-language department,
1/234, Universytets'ka Str., 79602, Lviv, Ukraine,
phone: (00380 322) 96 47 17*

In this article we research the lexicon of wedding ceremony in Naddnistryanshchyna and Nadsianshchyna dialects on the basis of recordings in twenty settlements. There was an attempt accomplished to find out the semantics of lexems, their origin, to review the dialectical peculiarities of the names of the very thematic group.

Key words: lexicon, dialectic word, phonetic dialectic word, semantic dialectic word, dialectic particularities.

Стаття надійшла до редколегії 14.05.2004

Прийнята до друку 1.06.2004